

УДК 316.3;43.34:94(477.438.41)''17/18''

Оксана Карліна

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ МІСТ І МІСТЕЧОК ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

Волинська губернія як адміністративна одиниця остаточно склалася у 1797 році. До її складу увійшли Волинське, частково Київське та Берестейське воєводства і Холмська земля колишньої Речі Посполитої; на цій території було сформовано 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубенський, Житомирський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Овруцький, Острозький, Новоград-Волинський, Рівненський, Старокостянтинівський. Житомир поступово утвердився також як губернський центр.

Для з'ясування комплексу питань, пов'язаних із соціальною поліструктурністю міських мешканців (співвідношення різних груп у спектрі соціально-професійної, станової, етноконфесійної структур міського населення регіону) на час приєднання Волині до Російської імперії, звернемося до архівних джерел. Одним із найперших ґрунтовних переписів населення є «Географічний та економічний опис Волинської губернії 1798 р.», складений відповідно до указу Сенату від 10 квітня 1798 року¹ на вірогідній джерельній базі². Ще у грудні 1792 р. командувач російських військ у Правобережній Україні, генерал-губернатор приєднаних земель Михайло Кречетніков отримав наказ зібрати інформацію про нові території та скласти карту, яка би містила фізичну, гідро-

¹ О приведении в точную известность качества казенных имений, состоящих в областях, от Польши приобретенных, и о произведении новой оным люстрации. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апреля 10 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі: ПСЗ РИ. Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. XXV. – № 18 475. – С. 187–189.

² Оригінал аналізованого документа зберігається в Російському державному військово-історичному архіві у фонді «Военно-учетный архив», справа 18 653, ч. 1-12, а фотокопія знаходиться в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка у Відділі рідкісної, рукописної та стародрукованої книги, справа 1721. Документ містить детальний географічний та статичний огляд кожного населеного пункту усіх дванадцяти повітів, а також сумарні статистичні показники кожного повіту і всієї губернії загалом. На ретельності у проведенні цього опису на Волині та вірогідності документу наголосила у своїх статтях Т. Брянцева (див.: *Брянцева Т.П.* Генеральний перепис 1797–1798 рр. про міське населення Волині // *Вісник Київського університету: серія історії.* – К., 1975. – Вип. 17. – С. 69–76; *Брянцева Т.П.* Соціальна структура населення міст Волині наприкінці XVIII ст. / Т.П. Брянцева // *Вісник Київського університету: серія історії.* – К., 1981. – Вип. 21. – С. 84).

логічну, сільськогосподарську і промислову характеристику краю. Для виконання цього завдання слід було залучити офіцерів Генерального штабу, які перебували у складі війська. Вони мали описати всі маєтки (приватні, поміщицькі, так звані едукційні фонди). Слід було зазначити, які приватні володіння були спадкові, а які тимчасові (посесорські), особливу увагу звернути на наявність кріпосних селян і прибутковість маєтків³.

Камеральний опис приєднаних земель був продовжений за наступника М.М. Кречетнікова, генерал-губернатора мінського, ізяславського і брацлавського Тимофія Тутолміна. Також базою для «Опису» послужили матеріали V-ї ревізії (перепису податного населення), оголошеної указом від 23 червня 1794 р.⁴ Канцелярія Т.І. Тутолміна розробила «Настанови» («Руководство») для належного проведення перепису, в яких були враховані соціально-економічні та політичні особливості Правобережної України, зумовлені її тривалим перебуванням у складі Речі Посполитої⁵, де склались три основні стани: шляхта, міщани і селяни, що засвідчила конституція 3 травня 1791 року⁶.

Наприкінці XVIII ст. у Російській імперії загалом сформувалися суспільні стани, що підтверджувалося закріпленням у законах станових прав (безумовних і спадкових); наявністю станових організацій і станового суду, певних рис станової самосвідомості й менталітету, деяких ознак зовнішньої приналежності⁷. У структурі станів виділялись непривілейовані податні стани (сільські «обивателі», міщани), напівпривілейовані (гільдійські купці, духовенство, імениті громадяни та інші) і панівні стани – спадкові дворяни.

³ О распоряжениях в польских областях, занятых российскими войсками. Именной [указ], данный генералу Кречетникову. 1792. Декабря 8 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 090. – С. 388–391.

⁴ Об учинении новой генеральной в государстве ревизии. Именной [указ], данный Сенату. 1794. Июня 23 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 221. – С. 529. Після закінчення ревізії була виявлена значна кількість пропущених осіб, тому уряд у 1799 р. видавав розпорядження про подачу додаткових ревізійних «сказок» (див.: О внесении в оклад прописных или в ревизию ненаписанных душ по подаваемым в градския и земския полиции росписям в течение будущего 1800 года; об исключении из онаго излишне и вдвойне написанных. Именной [указ], данный Сенату. 1799. Декабря 1 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXXIX. – № 19 210. – С. 905–906). У 1804 р. у Волинській губернії була проведена додаткова ревізія вільних людей. За її результатами волинський віце-губернатор Петро Грохольський направив до державного казначея записку «о поступивших во время последней ревизии в статью вольных людей и в мещанский оклад помещичьих крестьянах, коих бы быть в оной не надлежало». Виходячи з того, що місцеві поміщики могли не розібратися, кого можна вважати вільними людьми, Сенат розпорядився провести додатковий перепис вільних людей (див.: О переписи вольных людей по Волынской губернии. Сенатский [указ] по высочайше утвержденному докладу. 1804. Апреля 18 31 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. – № 21 268. – С. 285–286).

⁵ Крикун М.Г. Соціальна структура населення Правобережної України наприкінці XVIII ст. за п'ятою ревізією // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1978. – Вип. 14. – С. 96.

⁶ Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. – М., 1980. – С. 289–292.

⁷ Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2 т. – 2-е изд., испр. – М., 2000. – Т. 1. – С. 140.

Традиційна характеристика соціальної структури Російської імперії XVIII–XIX ст. базується на наявності чотирьох основних станів, які відносились до «природних обивателів»: дворянство, духовенство, міщанство і селянство. Концепція чотирьох станів була закріплена в російській історіографії другої половини XIX – початку XX ст., при цьому стани розглядались не як спадщина середніх віків, а як результат спрямованих заходів держави у XVIII ст., направлених на встановлення соціального порядку⁸. Подібний погляд на стани зберігся і в радянській історіографії з тією лише відмінністю, що в період з 1861 р. до 1917 р. проходило перетворення станів у класи⁹. Американський історик Грегори Л. Фріз, розглянувши зміни у термінології соціальної структури дореформеної Росії, довів, що упродовж 1775–1850 рр. соціальні групи набули чітких культурних і правових форм, тому до часу Великих реформ 60–70-х років XIX ст. не класи, а «стани ставали все більше, а не менше видимими в суспільстві»¹⁰.

Разом із тим наявність соціальних категорій із внутрішніми підрозділами не дозволяє говорити про сформовану чітку систему великих статусних груп наприкінці XVIII ст. У своєму ґрунтовному дослідженні соціальних структур Російської імперії Еліс К. Віртшафтер наголосила на «рухомості соціальних меж» у Російській імперії, що відрізняло її від інших європейських держав¹¹. Стан часто мав поділ на певні «состояния», тобто групи, становище яких у суспільстві визначалось лише правовим статусом¹². Деякі групи, визначені в законі як «стан», не були спадковими: належність до них досягалась шляхом особистого вибору, індивідуальних заслуг чи офіційно визнаних економічних успіхів. Отже, система станів мала значну мобільність, гнучкість, достатню для того, щоб включати в себе групи, об'єднані видом занять або однією професією і меншою мірою – спадковим принципом. У Російській імперії «соціальна струк-

⁸ *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права. Изд. 3-е. – СПб., 1900. – С. 250.

⁹ *Ерошкин Н.П.* Крепостное самодержавие и его политические институты. – М., 1981. – С. 25–26; *Корелин А.П.* Дворянство в пореформенной России: 1861–1904. – М., 1979. – С. 54; *Рындзюнский П.Г.* Сословно-податная реформа 1775 г. и городское население // Общество и государство феодальной России. – М., 1975. – С. 86; *Сметанин С.И.* Разложение сословий и формирование классовой структуры городского населения России в 1800–1861 гг. // Исторические записки. – М., 1978. – Т. 102. – С. 153–182.

¹⁰ *Фриз Г.Л.* Сословная парадигма и социальная история России // Американская русистика: Вехи историографии последних лет. Имперский период: антология. – Самара, 2000. – С. 137; *Грегори Л.* Фріз також зробив історичний екскурс у виникнення терміну «стан» («сословие») в Росії та еволюцію його семантики (див.: *Фриз Г.Л.* Сословная парадигма и социальная история России // Американская русистика: вехи историографии последних лет. Имперский период: антология. – Самара, 2000. – С. 126–138).

¹¹ *Виртшафтер Э.К.* Социальные структуры: разночинцы в Российской империи. – М., 2002. – С. 200.

¹² *Грегори Л.* Фріз відокремив поняття «сословие» як статусну групу від іншого, який часто використовувався в юридичних документах, – «состояние» як соціальна категорія. На його думку, загальне уявлення про стан як соціальну спільноту без формальної організації склалось ближче до кінця XVIII ст., а в перші десятиліття XIX ст. поняття «сословие» співвідносилось з корпоративною спільнотою, яка мала певну культуру, визначене правове становище і соціальну ідентичність (див.: *Фриз Г.Л.* Сословная парадигма и социальная история России // Американская русистика: вехи историографии последних лет. Имперский период. – Самара, 2000. – С. 133–136).

тура не існувала на суто правовій або економічній основі; вона була, хоча би частково, суб'єктивною конструкцією, сформульованою і зрозумілою особам або групам, які визначали себе щодо інших і які були й собі переозначувані тими іншими. Як суб'єктивна конструкція, соціальна структура постійно взаємодіяла з зовнішнім (об'єктивним) правовим і економічним тиском, що знаходився поза контролем населення, яке себе саме визначало»¹³.

У Російській імперії від початку XVIII ст. до 1917 р. містом називався населений пункт, визнаний як такий офіційно державою. Населення міста автоматично набувало юридичних прав міських жителів. Офіційні міста мали різні ранги: губернське, повітове і неповітове, або заштатне місто, тобто таке, яке не мало округи або повіту. До 1860-х років до міських поселень (але не до міст) відносились містечка на території, приєднаній внаслідок поділів Речі Посполитої.

Надання населеному пункту статусу міста не вело до виокремлення його ні в юридичному, ні в економічному значенні, а залежало від потреб адміністративно-територіального поділу. Тому у Волинській губернії згідно з указами від 22 травня¹⁴ і 5 липня¹⁵ 1795 р. поселення, в яких знаходилися губернські та повітові органи управління, називалися містами, а решта міських поселень – містечками. П'ять повітових міст (Дубно, Острог, Заслав, Старокостянтинів і Рівне) та усі містечка знаходилися у приватній власності. Вони відігравали роль торгово-ремісничих центрів магнатських володінь, багато з них мали королівські грамоти на проведення ярмарків і торгів та користувалися певними елементами міського самоврядування. Однак лише мешканці повітових міст отримали права, визначені у «Грамоті на права и выгоды містам Російської імперії» («Жалуваній грамоті містам») 1785 р.

Незважаючи на істотне територіальне розширення Волинської губернії порівняно з раніше існуючим воєводством¹⁶, «Опис» 1798 року зафіксував всього 146 міських поселень (12 міст і 134 містечка) і аж 3 380 поселень сільського типу (села, «деревни», «сельцы», присілки, а також «майдани», «рудні» і «буди» – однодвірні чи малодвірні поселення, де було організовано не лише видобуток заліза чи виробництво поташу, але й помешкання для постійного перебування людей, зарахованих переважно до стану кріпосних селян) (див. таблицю 1).

¹³ *Виртшафтер Э. К.* Социальные структуры: различия в Российской империи. – М., 2002. – С. 179.

¹⁴ О устройении городов в Брацлавской губернии и о назначении суммы на губернские расходы. Именной [указ], данный правящему должностъ генерал-губернатора минского, изяславского и брацлавского Тутолмину. 1795. Мая 22 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 336. – С. 701.

¹⁵ О разных распоряжениях касательно устройства Волынской и Подольской губерний. Именной [указ], данный правящему должностъ генерал-губернатора минского, изяславского и брацлавского Тутолмину. 1795. Июля 5 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 354. – С. 728.

¹⁶ Загальна площа Волинського воєводства складала 39786 кв. км, а Волинської губернії – 67 246,5 кв. км (див.: *Крикун М.Г.* Кордони й повітовий поділ Волинського воєводства у XVI–XVIII ст. // Географічний фактор в історичному процесі. Зб. наук. праць. – К., 1990. – С. 55; www.runivers.ru/territory/362046).

З подимного реєстру 1776 р. відомо, що у Волинському воєводстві налічувалось 103 міста і містечка та 984 села¹⁷. Отже, відбулося відносно зменшення кількості міст і містечок, що можна пояснити зарахуванням деяких містечок (наприклад, Боремеля Дубенського, Жидичина Луцького, Поворська Ковельського, Губкова Рівненського повітів та інших) до переліку сіл.

Таблиця 1.

**Кількість міст і містечок, міського і сільського населення
Волинської губернії у 1798 р.¹⁸**

№ з/п	Повіт	Всього населених пунктів	У тому числі		Всього населення	У тому числі міського	
			Міст і містечок	Сільських поселень		осіб	%
1.	Володимир-Волинський	418	13	405	110 215	9 291	8,43
2.	Дубенський	323	19	304	104 906	18 889	18,01
3.	Житомирський	241	14	227	93 930	26 944	28,69
4.	Заславський	221	8	213	85 810	18 496	21,55
5.	Ковельський	286	16	270	81 536	10 545	12,93
6.	Кременецький	256	12	244	90 542	12 482	13,79
7.	Луцький	338	12	326	83 098	12 329	14,84
8.	Новоград-Волинський	275	11	264	89 017	17 665	19,84
9.	Овруцький	501	12	489	85 050	6 628	7,79
10.	Острозький	213	8	205	82 455	11 338	13,75
11.	Рівненський	282	12	270	86 564	12 284	14,19
12.	Старокостянтинівський	172	9	163	84 875	15 709	18,51
	Всього	3 526	146	3 380	1 077 998	172 600	16,01

Наприкінці XVIII ст. найвищий рівень концентрації міського населення спостерігався у Житомирському і Заславському повітах, де у містах і містечках мешкало відповідно 27 і 22 відсотки населення повіту. Найменше міського населення було в Овруцькому і Володимир-Волинському повітах. Загалом у Волинській губернії мешканці міст і містечок склали всього 16% населення губернії.

¹⁷ Magazin für die neue Historie und Geografie angelegt vor A.F. Büsching. – Halle, 1788. Teil XXII. – S. 318–348.

¹⁸ Складено за: Центральный государственный военно-исторический архив Российской Федерации (далі: – ЦГВИА РФ), ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1-12.

Кількість міських поселень у тому чи іншому повіті не є показником рівня урбанізації. Наприклад, у Заславському повіті було всього одне місто і сім містечок, але частка міського населення в них складала 21,55%, що вище за загальногубернський показник. У той же час у Ковельському повіті налічувалось удвічі більше міських поселень, ніж у Заславському, але міське населення не перевищувало 13% людності повіту. За період 1776–1798 рр. збільшення міського населення проходило у південно-східній частині губернії, тобто у Житомирському, Старокостянтинівському, Заславському і Новоград-Волинському повітах. Зменшення міського населення спостерігалось в північно-західних повітах губернії: Володимир-Волинському, Ковельському, а також у Овруцькому.

Наприкінці XVIII ст. до найбільших міст за кількістю мешканців належали такі повітові центри: Дубно (6 535 осіб), Житомир (5 419), Старокостянтинів (4 581), Заслав (4 566), Острог (4 098 осіб), а також Бердичів (4 815 осіб), Любар (4 556), Корець (4 706) і Полонне (4 954 особи) – поселення, названі в «Описі» містечками. За рівнем розвитку ремесла й торгівлі ці містечка не відрізнялися від міст, а навіть перевищували їх.

За кількістю мешканців міські поселення Волинської губернії 1798 р. можна класифікувати за кількома типами (див. таблицю 2).

Таблиця 2.

**Класифікація міст і містечок Волинської губернії 1798 р.
за кількістю населення¹⁹**

Кількість осіб	До 500	501–1000	1001–2000	2001–4000	4001–5000	Понад 5000	Всього
Кількість міст і містечок	42	46	36	13	7	2	146
Відсоток	28,7	31,5	24,7	8,9	4,8	1,4	100,0

Як бачимо, наприкінці XVIII ст. близько 60% міських поселень (а це виятково містечка) мали до тисячі жителів. Ще у чверті міських поселень кількість мешканців не перевищувала 2 тисяч осіб. Було лише два міста – Дубно і Житомир, – в яких налічувалось понад 5 тисяч осіб.

У всіх класифікаціях міст за кількістю населення рубіжною є цифра 20–25 тисяч осіб. Це не випадково: саме в містах, у яких мешкало 20–25 тисяч осіб, створювалися умови для радикальної зміни способу життя порівняно із селом. Для кінця XVIII ст. цілком виправдано вважати великими містами ті, в яких населення складало понад 25 тисяч осіб. Отже, жодне місто Волині тоді й близько не наблизилось до зазначеної кількості мешканців. Це означає, що на той час в жодному з волинських міст не склалися умови для формування нових, ринкових відносин.

¹⁹ Складено за: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д.18 653, ч. 1-12.

В «Описі» 1798 р. серед мешканців міст і містечок виділено такі соціальні стани та групи: купці, міщани, духовенство, шляхта, вільні люди, цигани та іноземці (див. таблицю 2). Цей перелік не збігається з тим, який міститься в «Грамоті на права і вигоди містам Російської імперії» 1785 р. Втім, у цьому базовому законі, в якому визначені особисті, майнові й корпоративні права міських мешканців, відсутнє однозначне тлумачення того, хто такі «міські обивателі». У документі вони поділені на шість категорій: 1) ті, хто в місті мав нерухомість («дом, или иное строение, или место, или землю»), 2) гільдійські купці, 3) цехові ремісники (майстри, підмайстри, учні), 4) іногородні та іноземні «гості», 5) імениті «граждани», 6) посадські (тобто «в том городе старожилы, или поселившиеся, или родившиеся, кои [...] промыслом, рукоделием или работою кормятся в том городе»)²⁰. Серед цих категорій відсутні «міщани», оскільки в «Грамоті на права і вигоди містам Російської імперії» термін «міщани» мав одразу три значення: міські «обивателі», середнього роду люди, дрібні торговці і ремісники²¹.

Таблиця 3.

Стани та соціальні групи міського населення Волинської губернії у 1798 р.²²

Повіт	Кількість міст і містечок	Всього населення в містах і містечках	У тому числі							
			купці	міщани	духовенство	селяни	шляхта	вільні люди	цигани	іноземці
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Володимир-Волинський	13	10 902	15	3 330	193	6 292	584	481	7	-
		100,00	0,14	30,55	1,77	57,71	5,36	4,41	0,06	
Дубенський	19	18 889	52	7 169	383	9 693	795	778	19	-
		100,00	0,27	37,95	2,03	51,32	4,21	4,12	0,10	-
Житомирський	14	26 944	140	7 633	383	13 166	4 757	444	10	411
		100,00	0,52	28,33	1,42	48,86	17,66	1,65	0,04	1,52
Заславський	8	18 496	18	3 461	280	12 726	1 548	395	-	68
		100,00	0,10	18,71	1,51	68,80	8,37	2,14	-	0,37
Ковельський	16	10 545	11	3 841	197	5 704	623	163	6	-
		100,00	0,10	36,43	1,87	54,09	5,91	1,55	0,05	-
Кременецький	12	12 482	34	5 659	243	6 112	412	-	22	-
		100,00	0,27	45,34	1,94	48,97	3,30	-	0,18	-

²⁰ Грамота на права и выгоды городам Российской империи. 1785. Апреля 21 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXII. – № 16 188. – С. 363–364.

²¹ Там само. – С. 367.

²² Складено за: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1-12.

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Луцький	11	12 112	9	5 472	291	5 348	662	330	-	-
		100,00	0,07	45,19	2,40	44,15	5,48	2,71	-	-
Новоград-Волинський	11	17 665	19	2 718	291	12 181	1 223	1 214	19	-
		100,00	0,11	15,38	1,65	68,96	6,92	6,87	0,11	-
Рівненський	12	12 284	10	2 876	180	7 598	654	931	-	35
		100,00	0,08	23,41	1,47	61,85	5,32	7,58	-	0,28
Овруцький	12	6 628	47	1 619	154	4 389	330	51	38	-
		100,00	0,71	24,43	2,32	66,22	4,98	0,77	0,57	-
Острозький	9	11 338	46	4 363	295	4 964	1 192	478	-	-
		100,00	0,41	38,48	2,60	43,78	10,51	4,22	-	-
Старокостянтинівський	9	15 709	16	3 883	195	10 808	787	9	11	-
		100,00	0,10	24,72	1,24	68,80	5,01	0,06	0,07	-
Всього	146	173 994	417	52 024	3 085	98 981	13567	5 274	132	514
		100,00	0,24	29,90	1,77	56,89	7,80	3,03	0,08	0,29

При визначенні російської соціальної структури виняткову важливість мав подушний податок. Загалом населення міст Російської імперії у XVIII ст. поділялося на дві групи: внесені до ревізького перепису міські мешканці та непотійне незареєстроване населення, яке складалося з дворян, чиновників, духовенства (білого і чорного), поміщицьких і державних селян, розквартированих у місті військових. До першої групи належали купці трьох гільдій (до першої гільдії могли записатися власники капіталу від 100 до 500 руб., до другої – від 500 до 1 тис., до третьої – від 1 тис. до 5 тис. руб.), ремісники, об'єднані в цехи, та міщани. Отже, міщанами називаємо осіб, які офіційно належали до міщанського стану, тобто тих, чия приналежність до міщан того чи іншого міста (містечка) зафіксована в ревізьких «сказках» і виявлялась у сплаті подушного податку. Представники цього стану, хоча формально були рівними перед законом, складали багато страт. Ця стратифікація була зумовлена різноманітністю господарської діяльності: дрібне підприємництво, городництво, ремесло, перевезення, робота домашньої прислуги тощо.

При проведенні ревізії у 1795 р. у новоутворених губерніях було збережено старий поділ людності на християн та євреїв і введено чинний у Росії поділ на два стани: вільних і невільних. До вільного стану були віднесені шляхтичі, на які поширювалися права російського дворянства; людність коронних міст, поділена на стан купців і міщан; іноземці та євреї, зараховані до міських жителів. Невільний стан склали селяни в поміщицьких мастках і жителі-християни, за винятком шляхти, приватних міст і містечок. Вони були записані в ревізьких «сказках» як піддані власника в кріпосний стан усупереч різним привілеям, які польські королі дали приватним міським поселенням. Тодішнє розуміння права власності на землю в Росії включало й кріпосне право для людей, які працювали на цій землі. Тому той, хто власноручно обробляв землю, повинен бути при-

кріплений до неї на користь того, хто був власником цієї землі. Такий підхід до поділу людності на стани і соціальні групи був застосований у ході перепису населення Волинської губернії наприкінці XVIII ст.

У структурі міського населення Волинської губернії міщани складали майже 30%, але в різних повітах цей показник коливався від 19 до 45% (див. таблицю 3). Також суттєво відрізнялась кількість міщан у повітових містах, де вони створювали найбільшу соціальну групу серед мешканців (56%), і в містечках, в яких міщан налічувалось всього 22% (див. таблиці 4, 5).

Серед міщан переважали євреї (52,5%), яким указом від 23 червня 1794 р. дозволялося займатися торгівлею і промислами. Ті з них, котрі мешкали в селах²³, мали бути внесені в міські книги повітових міст і підпорядковані магістратам, а згодом переселені в повітові міста²⁴. У Волинській губернії єврейська людність була численною, як і в інших нових губерніях. Своїми початками вона сягала XVI ст.; у Речі Посполитій мала своє самоврядування у формі кагалів. Євреї заселяли головним чином містечка, а частина з них мешкала у селах, займаючись ремеслом і дрібною торгівлею.

Таблиця 4.

Соціальна структура повітових міст Волинської губернії у 1798 р.²⁵

Місто	Всього населення	У тому числі							
		купці	міщани	духовенство	селяни	шляхта	Вільні люди	Цигани	Іноземці
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Володимир-Волинський	3 450	12	1 498	57	1 527	204	152	-	-
	100,00	0,35	43,42	1,65	44,27	5,91	4,40	-	-
Дубно	6 535	49	3 602	55	1 885	347	578	19	-
	100,00	0,75	55,12	0,84	28,85	5,31	8,84	0,29	
Житомир	5 419	34	3 344	53	258	1 666	7	-	57
	100,00	0,63	61,71	0,98	4,76	30,74	0,13	-	1,05

²³ Наприклад, у 22 селах Житомирського повіту мешкало по одній-дві родини євреїв (всього 144 особи), зайнятих у корчмарстві. Усіх їх було зараховано до міщан (див.: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1).

²⁴ «Евреев, которым указом нашим от 23 июня 1794 года позволено в губерниях там именованных, пользоваться торгом и мещанскими промыслами, и кои не токмо по городам и местечкам, но и по селениям рассеяны пребывают, внести в городовыя окружных городов книги, на основании Городового положения подчинить магистратам и стараться переселять в уездные города, дабы сии люди не скитались во вред обществу, но производя торги и размножая рукоделия и ремесла, и себе прибыль и обществу пользу приносили» (див.: О разных распоряжениях касательно устройства Минской губернии. Именной [указ], данный правящему должность минского, изяславского и брацлавского генерал-губернатора Тутолмину. 1795. Мая 3 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXX. – № 17 327. – С. 694–695.

²⁵ Складено за: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1-12.

Закінчення таблиці 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Заслав	4 566	18	1 659	56	1 907	661	218	-	47
	100,00	0,39	36,33	1,23	41,77	14,48	4,77	-	1,03
Ковель	1 674	11	1 289	16	96	216	46	-	-
	100,00	0,66	77,00	0,96	5,73	12,90	2,75	-	-
Кременець	3 528	34	3 228	65	97	104	-	-	-
	100,00	0,96	91,50	1,84	2,75	2,95	-	-	-
Луцьк	2 349	9	1 563	151	-	403	223	-	-
	100,00	0,38	66,54	6,43	-	17,16	9,49	-	-
Новоград-Волинський	1 928	5	642	15	909	131	222	4	-
	100,00	0,26	33,30	0,78	47,15	6,79	11,51	0,21	-
Рівне	2 638	7	977	32	1 206	195	186	-	35
	100,00	0,27	37,04	1,21	45,72	7,39	7,05	-	1,33
Овруч	852	47	571	30	6	147	13	38	-
	100,00	5,52	67,02	3,52	0,70	17,25	1,53	4,46	-
Острог	4 098	46	3 193	117	270	170	301	-	-
	100,00	1,12	77,92	2,86	6,59	4,15	7,35	-	-
Старокостянтинів	4 581	16	1 714	53	2 622	176	-	-	-
	100,00	0,35	37,42	1,16	57,24	3,84	-	-	-
Всього	41 617	288	23 280	700	10 783	4 420	1 946	61	139
	100,00	0,69	55,94	1,68	25,91	10,62	4,68	0,15	0,33

У Рівному, Заславі, Бердичеві, містечках Старокостянтинівського, Овруцького і Рівненського повітів зовсім не зафіксовано міщан-християн. Закріпачені міщани-землероби багатьох приватних міст і містечок подавали судові позови, доводячи, що вони ніколи не були кріпосними. Посилаючись на королівські привілеї, вони обґрунтовували помилковість запису їх до кріпосного стану і свої права на землю. Такі справи розглядалися вищими судовими і урядовими інстанціями (Сенатом, Державною радою), але вирішувалися не на користь міських жителів.

Наприклад, ще в 1796 р. до Волинського намісництва надійшло прохання від «жителів Ковельської округи местечка Михновки Данила Понеделка и Григория Столярчука о освобождении их на силе привилегии от порабощения владельцем Вкрынским дедичем и Мусановским посессором». Вони вважали себе міщанами, а не підданими власника містечка. Намісництво доручило Ковельському нижньому земському суду розглянути документи, які мав поміщик Вкринський на це містечко, а до того часу його мешканці залишалися «в законном повиновении владельца». Прийняте земським судом і губернським магістратом рішення було не на користь міхнівських жителів²⁶.

²⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДАУК), ф. 946, оп. 1, спр. 1, арк. 60–60 зв., 105.

Тоді ж мешканці містечка Смідин Ковельського повіту подали прохання про визнання їх міщанами. Від них вимагалось подати документи на міщанські права для розгляду у відповідну комісію, створену для трьох повітів: Ковельського, Луцького і Володимир-Волинського. Представник громади Смідина Зеновій Дорошук подав 16 документів, однак справа завершилася тим, що «владаючий тем местечком Миончинский приписывает себе жителей тамошних в подданство»²⁷. Такі ж документи на підтвердження міщанства в губернський магістрат подали мешканці містечок Миляновичі та Вижви, які входили до володінь княгині Яблоновської²⁸.

В усіх випадках закріпачення підтверджувалося ревізькими «сказками» 1795 р., а чинш і податки на користь власника – правами його власності на землю. Якщо в Речі Посполитій формальне соціальне становище було наслідком традиційних прав і привілеїв, витоки яких сягали середньовіччя і встановлювались корпораціями або визнавались за правом традиції, то у Російській імперії ставало результатом створених державою правових визначень.

Таблиця 5.

Соціальна структура містечок Волинської губернії у 1798 р.²⁹

Повіт	Кількість міст і містечок	Всього населення в місті і містечках	У тому числі							
			купці	міщани	духовенство	селяни	шляхта	Вільні люди	Цигани	Іноземці
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Володимир-Волинський	12	7 452	3	1 832	136	4 765	380	329	7	-
		100,00	0,04	24,58	1,83	63,95	5,10	4,41	0,9	
Дубенський	16	12 354	3	3 567	328	7 808	448	200	-	-
		100,00	0,02	28,87	2,66	63,20	3,63	1,62	-	-
Житомирський	13	21 527	106	4 289	330	12 908	3 091	437	10	354
		100,00	0,49	19,92	1,53	59,97	14,37	2,03	0,05	1,64
Заславський	7	13 930	-	1 802	224	10 819	887	177	-	21
		100,00	-	12,93	1,61	77,67	6,37	1,27	-	0,15
Ковельський	15	8 871	-	2 552	181	5 608	407	117	6	-
		100,00	-	28,76	2,04	63,22	4,59	1,32	0,07	-
Кременецький	11	8 954	-	2 431	178	6 015	308	-	22	-
		100,00	-	27,15	1,99	67,18	3,44	-	0,24	-
Луцький	10	9 763	-	3 909	140	5 348	259	107	-	-
		100,00	-	40,04	1,43	54,78	2,65	1,10	-	-

²⁷ Там само. – Арк. 165–166.²⁸ Там само. – Арк. 167–169.²⁹ Складено за: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1-12.

Закінчення таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Новоград-Волинський	10	15 737	14	2 076	276	11 272	1 092	992	15	-
		100,00	0,09	13,19	1,75	71,64	6,94	6,30	0,09	-
Рівненський	11	9 646	3	1 899	148	6 392	459	745	-	-
		100,00	0,03	19,69	1,53	66,27	4,76	7,72	-	-
Овруцький	11	5 776	-	1 048	124	4 383	183	38	-	-
		100,00	-	18,14	2,15	75,88	3,17	0,66	-	-
Острозький	8	7 240	-	1 170	178	4 694	1 022	177	-	-
		100,00	-	16,16	2,45	64,83	14,12	2,44	-	-
Старокостянтинівський	8	11 128	-	2 169	142	8 186	611	9	11	-
		100,00	-	19,49	1,28	73,56	5,49	0,08	0,10	-
Всього	132	132 377	129	28 744	2 385	88 198	9 147	3 328	71	375
		100,00	0,10	21,71	1,80	66,64	6,91	2,51	0,05	0,28

Категорія цехових ремісників, до якої входили майстри, підмайстри та учні, записані у цех для заняття ремеслом, у кінці XVIII ст. існувала формально і за своїм фактичним становищем не відрізнялась від міщан. Цехові не були закритою корпорацією: доступ у цехи і вихід із них не викликав особливих труднощів, тому в «Описі» 1798 р. вони не виділені в окрему соціальну групу. Однак, вказуючи рівень розвитку ремесла в окремих містах, автори документу зазначали, скільки ремісників тієї чи іншої спеціальності працювало в місті. Наприклад, у Житомирі налічувалось 10 цехів, а цеховими майстрами були 34 кравці, 19 ювелірів і 3 годинників, 22 шевці, 23 столяри, 12 ковалів, 9 гончарів, 28 пекарів, 9 кушнірів, 8 живописців, 20 різників-євреїв³⁰.

До верхівки власне міського (у становому розумінні) населення належали купці (християни та євреї) трьох гільдій. У Волинській губернії вони становили лише чверть відсотка від усього населення (див. таблицю 3) (кількість купців-євреїв переважала купців-християн приблизно у співвідношенні 2/3:1/3). Купці були записані здебільшого в містах (див. таблицю 4), де вони мали заявляти («оголошувати») про свій капітал, але найбільше їх осіло у тогочасних важливих торгових центрах – Бердичеві (76 осіб), Дубні (49), Острозі (46). У Бердичеві, основна частина якого належала князю Матвію Радзивіллю, був побудований гостинний двір, де на першому поверсі містилися крамниці, а на другому мешкали іноземні купці «німецької нації»; у містечку налічувалось 126 дерев'яних крамниць, щорічно проходило п'ять ярмарків, найбільший з яких був Онуфріївський (12 червня); на них приїжджали купці з Галичини, Молдови, Валахії, Туреччини і Росії, до 10 тис. «гостей» щорічно³¹.

³⁰ ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1, л. 1.

³¹ Там само. – Л. 8 об. – 9.

Купці, визначені в російських законах як «стан», не мали спадкових прав: належність до купецтва досягалась через особистий вибір³². Міщани вступали у купецькі гільдії – об'єднання з відповідними привілеями – при наявності у них певного мінімального «оголошеного капіталу». Як зауважив Павло Риндзюньський, «купецькі права присвоювались міщанам не „за народженням”, а ціною по суті купівлі, за згоду сплачувати податки у визначеному розмірі»³³. Тому купецтво не було станом у повному значенні цього слова. Якщо збіднілий дворянин залишався дворянином, а священик, який втратив парафію, не втрачав духовного сану, то розорений купець автоматично переходив до стану міщан. Межа між становими групами купців і міщан визначалась майновим цензом, тобто чинником нестанового характеру, але за купецтвом закріплювались виразно станові привілеї. Оновлення складу купців свідчило про стирання станових меж між ними і міщанами.

Для майнового становища міщанина існувала відносна, верхня межа, переступивши яку, він ставав купцем, але нижньої межі не існувало. Навіть перебуваючи у повній скруті, міщанин залишався міщанином. Міщанство і купецтво були фактично не двома, а одним міським станом, найбагатша частина якого і була купецтвом. Перехід із цього міського стану до складу інших станів не був правилом³⁴.

За «Описом» 1798 р. найчисельнішим серед міського населення Волині було селянство: його питома вага складала 57%. Однак у повітових містах селян налічувалось всього 26% від усієї міської людності, а містечках – аж 67% (див. таблиці 3, 4, 5). Разом із власне селянами до цього стану зарахували міських християн, які не увійшли до складу шляхти, духовенства, купецтва і міщанства. Майже усіма селянами володіла шляхта (89%), лише 4% належало духовенству (переважно католицьким монастирям), а решта входила до категорії державних селян.

У структурі населення Волинської губернії як окрема соціальна категорія виділені вільні люди («вольноживущие»). Майже половина з них мешкала в містах і містечках і складала близько 3% міського населення. Це були переважно вихідці з Австрії та Пруссії, котрі осіли в цьому краї.

На рубежі XVIII і XIX ст. австрійські піддані вільно переселялись у володіння російського імператора. Прикордонна охорона не мала права їх затримувати, а пропускала вглиб губернії, видавши лише «кордонне свідоцтво»³⁵. З цим документом, який мав силу паспорта упродовж трьох місяців, особа могла

³² Поділяємо думку Грегорі Л. Фриза, відповідно до якої «стан» – це «спадкова суспільна верства», яка має особливий статус (див.: *Фриз Г.Л.* Сословная парадигма и социальная история России // *Американская русистика: веки историографии последних лет. Имперский период.* – Самара, 2000. – С. 133–136), тому поняття «стан» розглядається як соціальна група, яка мала спадковий статус, права і обов'язки, закріплені юридично (у законі).

³³ *Риндзюньский П.Г.* Городское гражданство дореформенной России. – М., 1958. – С. 44.

³⁴ *Сметанин С.И.* Разложение сословий и формирование классовой структуры городского населения России в 1800–1861 гг. // *Исторические записки.* – М., 1978. – Т. 102. – С. 171.

³⁵ «Кордонне свідоцтво» видавав старший офіцер прикордонного загону на звичайному папері за своїм підписом (див., наприклад: Державний архів Волинської області, ф. 368, оп. 1, спр. 21, арк. 3).

шукати собі місце для постійного поселення. Якщо австрійський переселенець осідав на поміщицьких землях, то кордонне свідоцтво він повинен був пред'явити для запису в повітовий земський суд. Якщо ж він записувався в купецький або міщанський стан, то зазначений документ подавався до магістрату разом з особистим письмовим зверненням та письмовою згодою кагальних (для євреїв) або гмінних (для християн) представників прийняти переселенця у свою громаду³⁶. Після цього в магістраті обов'язково складалася ревізька «сказка» на нового мешканця міста та членів його сім'ї. Завершувалась процедура «набуття громадянства» складанням присяги на вірність російському престолу. Відомості про переселенців з магістрату надсилались у губернське правління і казенну палату³⁷.

У Заславі, Житомирі, Рівному та трьох містечках зафіксовано кілька десятків іноземців. Це могли бути торговці, кваліфіковані ремісники, художники, гувернантки, які не прийняли російського підданства. Наприклад, наприкінці XVIII ст. князь Юзеф Клемент Чарторийський одним із перших на Волині запросив німецьких майстрів до Корця для роботи на фарфорово-фаянсовій фабриці. Уже в 1783 р. там була побудована для них кірха. Невелика німецька колонія виникла і в Житомирі³⁸. У загальній структурі міського населення іноземці склали менше одного відсотка.

У матеріалах перепису 1795 р. та в «Описі» 1798 р. в окрему групу міських мешканців виділено циган. Навіть осівши, цигани займалися ремеслом чи мобільною торгівлею, але не обробіткою землі. Деякі з них наймалися на роботу як ковалі, музиканти, дресирувальники звірів³⁹.

Серед міського населення близько 8% складала шляхта (дворянство) – один із привілейованих (неподатних) станів; при цьому в містах шляхти було більше на 3,7%, ніж у містечках (див. таблиці 3, 4, 5), що можна пояснити включенням до цього стану чиновників, які мешкали в повітових центрах. Загалом у містах і містечках оселилась п'ята частина всього шляхетського стану губернії. Хоча шляхта не була соціально однорідною, але в «Описі» 1798 р. вона не розме-

³⁶ Державний архів Волинської області, ф. 363, оп. 1, спр. 50, арк. 502.

³⁷ «Для приведения помянутого Менеса Абрамовича Горовица, [який прибув з Бродів і одружився на місцевій жительці], на верность подданства российского престола к присяге командировать ратмана сего магистрата Раковского с тем, чтобы по выполнении таковой Горовицом присяжной лист представил сему магистрату, которой вместе с кардонным свидетельством представит Волинскому губернскому правлению, с числа представленных же ревизских росписей, оставя одну при деле, последнюю представит в Волинскую казенную палату и просит причислить его, Горовица, в дубенские мещане» (див.: Державний архів Рівненської області, ф. 567, оп. 1, спр. 137, арк. 24).

³⁸ *Cichońska-Petrażycka S.* Żywioł niemiecki na Wołyniu. – Warszawa, 1933. – S. 10, 14; *Ардт Н.* Известная фарфоровая фабрика и евангелическая община в Корце // Родина Вольны / Ист. о-во «Вольны» в ФРГ, Житомир. науч.-краевед. о-во исследователей Вольны. – Визентхайнд; Житомир, 1998. – Т. 17. – С. 19–26; *Костюк М.П.* Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 28.

³⁹ *Зиневич Н.* Институт цыганских королей в Речи Посполитой (источники и историография) // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працесаў урбанізацыі ў Беларусі. Зборнік навуковых артыкулаў / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: В.В. Даніловіч, І.П. Крэнъ, І.П. Соркіна, Г.А. Хацкевіч, (адк. рэдактары), [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 132–133.

жовується на групи. У Речі Посполитій шляхта поділялась на чотири категорії: повноправна шляхта (землевласники, магнати і шляхта на державній службі), дрібні землевласники, чиншова шляхта, шляхта, яка знаходилась на приватній службі або утримувалася з різних неземлеробських занять⁴⁰. Матеріали ревізій вирізняли шляхту помісну («дідичів» і «посесорів», які володіли маєтками на правах власності або оренди чи застави) і непомісну («околичну», «чиншову» і «находящеюся в услужении»)⁴¹. Очевидно, у містах і містечках осіли переважно шляхтичі, які господарювали на чужій землі, сплачуючи грошовий чинш, або перебували на службі на різних посадах у маєтках заможних землевласників. У кожному приватному місті і містечку знаходилося управління маєтком, яке називалося здебільшого економією або фільварком, а в Дубні і Рівному – замками.

У містах і містечках було зосереджено 21% всього духовенства губернії – ще одного привілейованого стану в Російській імперії. Як і паства, воно представляло три християнські конфесії: православну, уніатську і католицьку. Серед міського населення біле і чорне духовенство складало менше 2%; чисельно переважали православні священо- і церковнослужителі – 62% усього міського духовенства, що може свідчити про успішність стимульованою новою владою переходу унійних парафій на «благочестіє». У 1798 році на Волині православні вірні мали 1 076 церков⁴², або 69% від усіх унійних парафій, що діяли до 1772 року на землях, які склали новоутворену Волинську губернію⁴³. Католицького духовенства найбільше було в Луцьку (в кількох католицьких монастирях, кафедральному костелі і семінарії налічувалась 141 духовна особа), Олиці (47 осіб), Заславі (44 особи). У Почасві в місцевому василіанському монастирі чернеча громада об'єднувала 74 особи, в Овручі – 25, Корці – 45 черниць-василіанок.

Якщо порівняти соціальну структуру населення повітових міст Волинської губернії та європейської частини Російської імперії наприкінці XVIII ст., то можна помітити певні відмінності (див. таблицю 6).

Насамперед власне міські стани (купці та міщани) у волинських повітових містах становили трохи більше половини від загальної кількості мешканців, у той час як в Європейській Росії їх було приблизно на 20% менше. У містах Волинської губернії мешкало удвічі більше дворян і чиновників, аніж в Європейській Росії. Також у волинських містах селяни складали приблизно чверть мешканців, а в Європейській Росії – третину. Переписи кінця XVIII ст. ще не

⁴⁰ Rostworowski E. Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty // Kwartalnik Historyczny. – 1987. – № 3. – S. 31–34.

⁴¹ Переписи населення Росії: итоговые материалы подворных переписей и ревизий населения России (1648–1858). – М., 1972. – Вып. VII, док. № 2: Окладная книга о численности, составе и поуездном размещении податного и части неподатного населения России (1808 г.). Окладная книга по всему государству и числе душ по V ревизии и платимых ими податях равно и о доходе с оброчных статей по 1 января 1808 г. – С. 121.

⁴² Рункевич С.Г. История Минской епархии. – СПб., 1893. – С. 443.

⁴³ Підраховано на підставі: Kolbuk W. Kościoły wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. – Lublin, 1998. – S. 256–590.

зафіксували на Волині так званих військових станів і різночинців (хоча до останніх близькі за соціальним становищем вільні люди). Зміст поняття «різночинець» постійно змінювався і в другій чверті XIX ст. різночинцями називали «людей, які знаходяться у перехідному становищі та зобов'язані через певний термін приписатися до якогось стану»⁴⁴, це були неподатні люди⁴⁵.

Таблиця 6.

Порівняльна таблиця соціальної структури населення повітових міст Волинської губернії та Європейської Росії наприкінці XVIII ст.⁴⁶

Соціальна група	Волинська губернія (1798 р.)		Європейська Росія (1782 р.)	
	осіб	%	Осіб	%
Міські стани (купці і міщани)	23 568	56,6	862 100	35,7
Дворяни і чиновники	4 420	10,6	121 400	5,0
Духовенство	700	1,7	61 900	2,6
Селяни	10 783	25,9	797 200	33,0
Вільні люди і цигани	2 007	4,8	-	-
Військові стани	-	-	275 600	11,4
Різночинці	-	-	298 600	12,3
Іноземці	139	0,4	-	-
Всього	41 617	100,00	2 416 800	100,0

Таким чином, наприкінці XVIII ст. у містах і містечках Волинської губернії продовжували існувати основні стани, характерні й для попереднього періоду. Однак поступово розмивалися межі цих соціальних груп. Базовий юридичний поділ у Росії проходив не за станами, а на тих, хто підлягав подушному оподаткуванню, і тих, хто йому не підлягав. Соціальна політика держави була спрямована не на формування станів, а на визначення того, яка група населення була внесена в реєстр обтяжених подушним податком («подушний оклад»), а яка буде з нього виключена. Включення до податного стану вело до зниження юридичного статусу (можливість фізичних покарань), важких обмежень (наприклад, обмеження права пересування) і повинностей (рекрутська повинність). Поділ суспільства на платників і неплатників подушного податку заклав основу для формування різних ієрархічних соціальних груп.

⁴⁴ Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению министра внутренних дел Центральным статистическим комитетом. – СПб., 1863. – Вып. 2: Наличное население империи в 1858 году. – СПб., 1863. – Вып. 2. – С. 264.

⁴⁵ Вульфсон Г.Н. Понятие «разночинец» в XVIII – первой половине XIX в. // Очерки истории народов Поволжья и Приуралья / Отв. ред. Ю.И. Смыков. – Казань, 1967. – Вып. 1. – С. 107–124.

⁴⁶ Складено за: ЦГВИА РФ, ф. ВУА, д. 18 653, ч. 1-12; Миронов Б.Н. Социальная структура городского населения России во второй половине XVIII – первой половине XIX в. // Генезис и развитие феодализма в России: Проблемы истории города. – Л., 1988. – С. 210.

РЕЗЮМЕ

Оксана Карліна

**СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ МІСТ І МІСТЕЧОК
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ**

У статті розкрита соціальна структура населення міст і містечок Волинської губернії на підставі аналізу «Географічного та економічного опису Волинської губернії 1798 р.», який містить багатий матеріал про населені пункти і мешканців краю. Зроблено висновок про збереження наприкінці XVIII ст. у містах і містечках новоутвореної губернії основних станів, характерних і для попереднього періоду. Однак під впливом соціальної політики Російської імперії, направленої на визначення того, яку групу населення слід внести в реєстр обтяжених подушним податком, а яку з нього виключити, соціальні межі між станами поступово розмивалися. Включення до податного стану міщан вело до зниження їхнього юридичного статусу. В кінці XVIII ст. було закладено основу для формування різних соціальних груп серед міської людності Волині.

Ключові слова: Волинська губернія, місто, міщани, купецтво, соціальна структура.

Оксана Карліна

**СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДОВ И МЕСТЕЧОК
ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ XVIII ВЕКА**

В статье раскрыта социальная структура населения городов и местечек Волынской губернии на основании анализа «Географической и экономической описи Волынской губернии 1798 г.», которая содержит богатый материал о населенных пунктах и жителей края. Сделано вывод о сохранении в конце XVIII в. в городах и местечках новосозданной губернии основных сословий, характерных и для предыдущего периода. Однако под влиянием социальной политики Российской империи, направленной на определение того, какую группу населения следует внести в реестр обремененных подушным налогом, а какую из него исключить, социальные границы между сословиями постепенно размывались. Включение в податное сословие мещан вело к понижению их юридического статуса. В конце XVIII в. было заложено основу для формирования разных социальных групп среди городского населения Волини.

Ключевые слова: Волынская губерния, город, мещане, купечество, социальная структура.

Oksana Karlina

SOCIAL STRUCTURE OF THE VOLHYNIAN GUBERNIA TOWNS AND BURGHS AT THE END OF XVIII CENTURY

The article depicts the social structure of the Volhynian Gubernia towns and burghs population based on the «Geographical and economic outline of the Volhynian Gubernia in 1798». The source offers plethora of data about towns, burghs and villages of the region, and their inhabitants. The author comes to the conclusion that at the end of the XVIII century the main population strata characteristic for the previous period could still be observed in the towns and burghs of the newly-formed gubernia. However, the social policies of the Russian Empire, aimed at defining which groups had to pay capitation tax and which did not, gradually eroded social differentiation. The legal status of the townspeople declined when taxes were incurred on them. XVIII century laid foundations for the emergence of various social groups amongst the townspeople of Volhynia.

Keywords: Volhynian Gubernia, town, townspeople/burghers, merchants, social structure.